

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.9

Р. Г. Григор'єв, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ст. 368 КК УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу кількісних і якісних показників прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (рівня, структури, динаміки, географії).

Ключові слова: корупція, корупційні злочини, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, кримінологічна характеристика.

Постановка проблеми. Корупція є негативним соціальним явищем, що заважає сталому розвитку світового співтовариства. В Україні корупція та її окремі прояви, такі як прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), визнані вагомою загрозою національній безпеці України через: сприяння розширенню ринку тіншового капіталу; посилення зубожіння населення; зменшення інвестиційної привабливості України; «зміцнення» у громадян недовіри до органів державної влади; поширення аномії в українському суспільстві тощо. Згідно з оцінками міжнародної організації Transparency International Україна відноситься до групи суцільно корумпованих країн, оскільки у 2014 р. за індексом сприйняття корупції вона посіла 142 місце із 175 можливих [1].

Стан розробки проблеми. Внаслідок надзвичайної актуальності для українського суспільства корупція є однією з найбільш обговорюваних та досліджуваних наукових проблем. Певні пропозиції із запобігання цьому явищу надаються у галузі адміністратив-

ного, кримінального, міжнародного права, кримінального процесу, криміналістики та ін. Серед учених-кримінологів, які на ґрунтовному рівні вивчали корупцію та її прояви, можна виділити О.Ю. Бусол, В.В. Голіну, М.В. Кочерова, В.О. Лисенко, М.І. Мельника, В.Я. Настюка, Є.В. Невмержицького, І.О. Томчук, В.Я. Цитряка, Г.Л. Шведову, О.В. Шевченко, О.В. Шемякіна та ін. Незважаючи на достатню наукову розробленість проблеми корупції, у літературі бракує кримінологічних досліджень одного з найбільш поширених корупційних проявів – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Мета статті полягає в аналізі кількісних і якісних показників злочинів, передбачених ст. 368 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Низка кількісних і якісних показників злочинності утворюють її кримінологічну характеристику. Тому для уявлення про сучасну поширеність злочинів, передбачених ст. 368 КК України, необхідно проаналізувати низку важливих показників кримінологічної характеристики – рівня, динаміки, структури, географії.

Дослідимо рівень корупційних кримінальних правопорушень, використовуючи статистичну інформацію МВС України та Генеральної прокуратури України. Так, у 2011 р. за ст. 368 КК України було обліковано 2538 злочинів, у 2012 р. (станом на 20.11.2012 р.) – 1437, у 2013 р. – 1683, у 2014 р. – 1535 [2; 3]. Як бачимо, у 2011–2014 рр. простежується нестабільність рівня прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Починаючи із 2011 р. кількість облікованих кримінальних правопорушень невинно зменшується. Рівень злочинів, передбачених ст. 368 КК України, за вказаний проміжок часу в цілому корелює із рівнем як усієї злочинності, так і злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Вивчення чисельності осіб, які вчинили вказані злочини, представляє складнощі, оскільки правоохоронні органи в офіційних звітах цю інформацію не зазначають. Певні висновки у цьому зв'язку можна зробити, проаналізувавши дані про рівень судимості. За інформацією ДСА України, у 2011 р. за ст. 368 КК України

було засуджено 767 осіб, у 2012 р. – 480, у 2013 р. – 731, у 2014 р. – 395 [4]. Порівняння даних про чисельність засуджених та осіб, вироки щодо яких набрали законної сили, показує, що протягом 2011–2014 рр. ці показники не співпадають: у 2011 р. – на 26,9 %, у 2012 р. – на 13,4 %, у 2013 р. – на 7,2 %, у 2014 р. – на 9,4 %. Це вказує на нарощування в Україні репресії у запобіганні даному виду корупційних кримінальних правопорушень.

Але вище проаналізовані неповні дані щодо чисельності виявлених осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 368 КК України. До суду направляється частина кримінальних проваджень без урахування тих, які закриті на стадії досудового розслідування, що зазнали перекваліфікації на менш тяжкі корупційні злочини або які незаконно набули правової оцінки як адміністративні правопорушення, пов'язані із корупцією. Нескладні математичні розрахунки можуть підтвердити висловлену тезу. За даними МВС України, наприклад, у 2014 р. викрито 769 осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 368 КК України [5]. Виходячи із відомостей Міністерства юстиції України, МВС України виявляє близько 75 % від усіх корупційних злочинів. Отже, отримуємо показник не 769 осіб, а 950–1000 осіб, які фактично вчинили дані злочини у 2014 р. І це лише дані за лінією органів внутрішніх справ, не рахуючи відомості інших органів кримінальної юстиції. На цій підставі можна зробити висновок: мінімум 50 % кримінальних проваджень за ст. 368 КК України не потрапляють до суду, а відтак, половина службових осіб, які прийняли пропозицію, обіцянку або одержали неправомірну вигоду, уникають кримінальної відповідальності за вказаною статтею.

Аналіз рівня злочинів, передбачених ст. 368 КК України, дає підстави для оцінки їх динаміки. Тенденції останньої показують, що у 2011–2014 рр. істотно скоротився (–40 %) облік злочинів, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою. До причин, що цьому сприяють, можна віднести: а) доповнення до антикорупційного законодавства, що, в тому числі, викликали суттєві зміни конструкції ст. 368 КК України; б) об'єктивні складнощі, що виникають на практиці під час кваліфікації злочинних діянь, які мають ознаки

кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України; в) маніпуляцію Генеральної прокуратури України, відповідальної за формування ЄРДР, статистичними даними про корупційні правопорушення. Це може здійснюватися з метою штучного покращення ситуації із запобіганням корупції у державі; г) корупцію у правоохоронних органах; д) тощо.

Структура злочинів, передбачених ст. 368 КК України, показує, що середнє значення їх питомої ваги у структурі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, протягом 2011–2014 рр. дорівнює 12,6 %. Структуру досліджуваних злочинів можна охарактеризувати й за частинами ст. 368 КК України. Так, аналіз чисельності осіб, засуджених за цією статтею у 2014 р., свідчить про такий розподіл: ч. 1 – 12,6 %, ч. 2 – 35,7 %, ч. 3 – 22,9 %, ч. 4 – 28,8 % [4]. Як бачимо, у 2014 р. найбільш поширеними були злочини, що передбачені ч. 2 і ч. 4 ст. 368 КК України. Порівняно із 2013 р. у 2014 р. збільшилася майже удвічі питома вага злочинів, що кваліфікуються за ч. 4 цієї статті. Вочевидь, це вказує на те, що органи кримінального переслідування націлені на виявлення найбільш резонансних корупційних злочинів, пов'язаних зі злочинною діяльністю державних службовців 1 і 2 категорії, а також злочинів, де корупціонери одержували неправомірну вигоду в особливо великому розмірі (понад 344,5 тис. грн).

Для оцінки сучасного стану поширеності злочинів, передбачених ст. 368 КК України, за різними сферами діяльності використано результати експертного опитування 327 працівників органів прокуратури і 46 співробітників СБУ. Воно показало, що найбільш поширеними ці злочини є в таких сферах, як: земельна – 46,8 %; медична – 45,3 %; правоохоронна – 30,9 %; сфера адміністративних послуг – 29,1 %; судова – 26,3 %; освітянська – 18,3 %; інші сфери – 4,6 %.

Перейдемо до аналізу кримінально-правових показників структури досліджуваних злочинів, а саме: співучасті, сукупності, місця, часу, способу вчинення та ін.

Дослідження співучасті проводилося з використанням статистичної інформації ДСА України (Форма 7). Так, середній показник

учинення у 2013–2014 рр. злочинів, передбачених ст. 368 КК України, у групі становить 18,0 %. Це означає, що вчинення майже кожного п'ятого подібного злочину має груповий характер. При цьому у складі організованої злочинної групи за розглядуваний період учинено 3,1 % аналізованих корупційних кримінальних правопорушень. Однак не засуджено жодного корупціонера, який би вчинив розглядуваний злочин у складі злочинної організації [4]. Як бачимо, переважають корупційні злочини, вчинені у групі за попередньою змовою.

Ураховуючи, що статистика ДСА України не містить даних про кількість учасників злочинних груп, виникає необхідність використовувати результати власного емпіричного дослідження. Так, узагальнення кримінальних проваджень, розглянутих судами України за ст. 368 КК України, показали, що 68 % групових злочинів учинено за участю 2-х учасників, 24 % – за участю 3-х учасників, 8 % – за участю 5-х учасників. Організований характер, за даними офіційної статистики, не є характерним для прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Вказану обставину можна пояснити тим, що у поле зору правоохоронних органів потрапляють найбільш очевидні корупційні злочини, які вчиняються одноособово, тоді як переважна більшість так званих політичних та адміністративно-бюрократичних організованих кримінальних правопорушень (поширені в діяльності органів державної влади вищого та обласного рівнів), передбачених ст. 368 КК України, залишаються латентними та не відбиваються у показниках кримінально-правової статистики.

Показник учинення представлених злочинів за сукупністю становить 14,6 %. Тобто майже кожний сьомий досліджений злочин учинено разом з іншим кримінально караним посяганням. Природно, що найчастіше прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою вчинялося в сукупності з іншими службовими злочинами: ст. 366 КК України – 61,4 %, ст. 364 КК України – 36,4 %, ст. 365 КК України – 18,2 %¹. Це пояснюється тим, що при одержанні неправомірної вигоди корупціо-

¹ Іноді злочини, передбачені ст. 368 КК України, вчинялись одночасно з кількома іншими злочинами. Тому сума процентних показників перевищує 100 %.

нери нерідко використовують «проблемні» офіційні документи, вносять до них завідомо неправдиві відомості, а також зловживають владою або службовим становищем. Ураховуючи те, що, за даними емпіричного дослідження, 17,2 % злочинців працювали у правоохоронній системі, частина таких злочинів кваліфікувалась як перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. Показник учинення розглядуваних злочинів у сукупності з іншими кримінальними посяганнями є незначним: ст. 190 КК України – 6,8 %; ст. 307 КК України – 6,8 %; ст. 396 КК України – 6,8 %; ст. 263 КК України – 4,5 %; ст. 169 КК України – 4,5 %; ст. 148 КК України – 4,5 %.

Місце вчинення злочину як кримінально-правовий показник структури розглядуваних кримінальних правопорушень також було предметом вивчення. Так, неправомірна вигода одержувалася службовою особою: за місцем її роботи – у 50,5 % випадків, в тому числі у службовому кабінеті – 20,0 %; в автомобілі злочинця – 10,7 %; на вулиці – 8,1 %; в автомобілі вигододавця – 6,3 %; у кафе – 5,6 %; за місцем роботи вигододавця – 4,4 %; за місцем проживання вигододавця – 3,7 %, в іншому місці – 10,7 %. Що стосується прийняття службовою особою обіцянки про надання їй неправомірної вигоди як однієї із форм учинення розглядуваних злочинів, то вона надавалася за місцем роботи корупціонера – 0,7 %.

Як бачимо, місце вчинення вказаних злочинів є однією з їх особливостей, що полягає в тому, що злочини, передбачені ст. 368 КК України, вчиняються переважно за місцем роботи службової особи, тобто за адресою розташування відповідного державного органу, установи, де працює злочинець.

Час прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, як і місце вчинення злочину, є важливим показником з огляду на запобігання вказаним кримінальним корупційним правопорушенням. Указані кримінальні правопорушення вчиняються вдень. Це можна пояснити режимом роботи державних органів чи установ, де працюють службові особи. Найчастіше робочий день триває із 9.00 до 17.00 год.

Спосіб учинення досліджуваних корупційних злочинів як кримінально-правова категорія представляє істотний науковий інте-

рес і для кримінологічних досліджень. Із позиції кримінології за способом учинення вказаних злочинів можна судити про досвід злочинної діяльності корупціонера. У спеціальній літературі виділяються два основних способи вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень – простий і завуальований [6, с. 27]. Перший спосіб полягає в одержанні неправомірної вигоди без усякого прикриття. Тобто передбачається її вручення службовій особі через посередників чи прийняття неправомірної вигоди близькими винуватого. Завуальований спосіб одержання неправомірної вигоди означає, що зазначений злочин маскується під зовні законну угоду і має вигляд цілком правомірної операції: різні виплати, отримання зарплати, кредиту, договору купівлі-продажу тощо [7].

Результати вивчення кримінальних проваджень за ст. 368 КК України показали, що, виходячи із представленого вище уявлення про способи вчинення вказаних злочинів, усі вони є простими. Однак складнощі пов'язані з викриттям фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. За результати емпіричного дослідження представлених злочинів, їх структура за способом одержання службовою особою неправомірної вигоди виглядає так: особисто в руки від вигододавця – 58,8 %; взяття у визначеному раніше місці – 30,5 %; через банківську картку третьої особи – 1,9 %; через банківську картку злочинця – 0,7 %; поповнення благодійного рахунку – 0,7 %; через третіх осіб в інший спосіб – 1,9 %; інше – 5,5 %.

Ще один якісний показник, який потребує дослідження, – географія. Станом на 2014 р. найбільша кількість кримінальних правопорушень, облікованих за ст. 368 КК України, відмічалася в м. Києві (162), в Одеській (138) та Дніпропетровській (90) областях. Найменша кількість прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою фіксується у Миколаївській (23), Чернівецькій (29) та Житомирській (30) областях [3]. Такий розподіл розглядуваних кримінальних правопорушень пояснюється концентрацією державних органів виконавчої влади у столиці України – м. Києві, а також великою кількістю державних службовців, які працюють в органах держав-

ної влади й органах місцевого самоврядування в центральних та східних областях України.

Висновки. Аналіз низки кількісних і якісних показників злочинів, передбачених ст. 368 КК України, дозволяє стверджувати, що вони є ядром корупції, оскільки посідають особливе місце в її структурі. Скорочення обліку вказаних кримінальних правопорушень свідчить про неефективність антикорупційної політики, нерезультативність діяльності органів кримінального переслідування та необхідність вироблення сучасної стратегії запобігання прийняттю пропозиції, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди службовою особою за допомогою науково обґрунтованих кримінологічних заходів.

Список літератури

1. Transparency International – Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org>. – Заголовок з екрана.

2. Стан та структура злочинності в Україні за 2011 і 2012 роки / Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. – К., 2013.

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 і 2014 років / Управління організації ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та статичної інформації Генеральної прокуратури України. – К., 2015.

4. Судова статистика Державної судової адміністрації України про засуджених осіб у 2011–2014 рр. (Форма 7) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka. – Заголовок з екрана.

5. Звіт МВС України про стан протидії корупції за 2014 рік / Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. – К., 2015.

6. Тютюгін В. І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : навч.-практ. посіб. / В. І. Тютюгін, Ю. В. Гродецький, С. В. Гізимчук ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. – Х. : Право, 2014. – 232 с.

7. Про судову практику у справах про хабарництво [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верхов. Суду Україн від 26 квіт. 2002 р. №5. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/vs02011.html. – Заголовок з екрана.

Статья посвящена анализу количественных и качественных показателей принятия предложения, обещания или получения неправомерной выгоды служебным лицом (уровня, структуры, динамики, географии).

The article is devoted to the analysis of quantitative and qualitative indexes of accepting, promise or receipt of illegal benefit an official person (level, structure, dynamics, geography).

Рекомендовано до опублікування на засіданні лабораторії дослідження правових проблем запобігання та протидії корупції НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 11 від 25 листопада 2015 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України **В. Я. Настюк**.*